

сепаратистами та росіянами за підтримки Росії. Свідчення колишніх полонених. URL: <https://fotyga.pl/wp-content/uploads/2021/05/%d0%86%d0%b7%d0%be%d0%bb%d1%8f%d1%86%d1%96%d1%8f-final-UA.pdf>.

4. Удовенко А. Хронологія обмінів полоненими: 2014–2020 pp. URL: https://jfp.org.ua/blog/blog_articles/58.

5. Захаров Є. Служба безпеки України та права людини. URL: <https://helsinki.org.ua/sluzhba-bezpeky-ukrajiny-ta-prava-lyudyny-e-zaharov/>.

6. Кузнецов В. В., Сийпюкі М. В. Перспективи кримінально-правового забезпечення обміну військовополонених. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 6/2022. URL: http://lsej.org.ua/6_2022/43.pdf.

7. Черговий обмін полоненими: вдома ще 107 воїнів, за час повномасштабної війни повернулося 1138 українців. *ЕСПЕСО*. URL: <https://espresso.tv/dodomu-povernulisya-107-ukrainskikh-voyniv-vidbuvsya-chergoviy-obmin-polonenimi>.

8. Воронцов Д. Зміни в процедурі обміну військовополоненими: що пропонується в законопроекті № 7436 та які складнощі можуть бути під час його реалізації. *Юридична практика*. 23.06.2022. URL: <https://pravo.ua/zminy-v-protseduri-obminu-viiskovopolonenyму-shcho-proponuietsia-v-zakonoproiekti-7436-ta-iaki-skladnoshchi-mozhut-butypry-ioho-realizatsii/>.

Ботнаренко Ірина Анатоліївна,

старший науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності навчально-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук

ПРАВА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНОГО В КОНТЕКСТІ НОРМ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

Події, пов'язані з повномасштабним вторгненням рф на територію України, стали безпрецедентним порушенням норм міжнародного права та прав людини. За ситуації, що склалась, першочерговим завданням правоохоронних органів та правозахисників постало налагодження механізму юридичної фіксації всіх порушень росії в міжнародних судах, а також належний правовий захист учасників збройних конфліктів. В нинішніх умовах у цьому відношенні одним з надзвичайно

актуальних видається питання дотримання прав військовополонених на момент їх перебування в полоні.

Правила поводження із полоненими регламентуються Женевською конвенцією про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III) (далі – Конвенцією) і додатковими протоколами до неї, прийнятими в 1977 і 2005 році.

Відповідно до ст. 4 Конвенції, військовополоненими вважаються особи, беруть участь у збройних конфліктах міжнародного характеру і потрапили в полон до супротивника [1]. Їх перелік наведено у п. А ст. 4 зазначеного документу.

Необхідність дотримання прав військовополонених, визначених нормами міжнародного гуманітарного права, які, як зазначено, насамперед містяться в Женевській конвенції про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року (ЖК III), а також у Додатковому протоколі до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується збройних конфліктів, від 8 червня 1977 року (Протокол I) та звичайному міжнародному гуманітарному праві, носить безумовний юридичний та моральний характер [2].

Правила поводження з військовополоненими знайшли своє відображення в Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України, затвердженій наказом Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. Про них йдеться у підпунктах 12–23 пункту 14 частини II.

Відповідно до п. 5 ч. IV розділу I зазначеної Інструкції, основними принципами міжнародного права прав людини є: право на життя, свободу і безпеку всіх людей; заборона катувань і жорстокого поводження; заборона несанкціонованого арешту і утримання під вартою; право на справедливий суд; право гуманного поводження з особами, позбавленими волі; право на захист від незаконного втручання в особисте і сімейне життя, посягання на недоторканність житла, таємницю кореспонденції; право на свободу думки та її вираження, свободу зібрань та асоціацій [3].

Розглянемо детальніше.

1. *Право на життя, свободу і безпеку всіх людей* – універсальні цінності людини, які визнаються у всьому світі. Ці права гарантуються на міжнародному та національному рівнях та будь-яких випадках не підлягають обмеженням.

2. *Заборона катування, жорстокого поводження, а також правила допиту.* Відповідно до ст. 3 Конвенції,

заборонено вчиняти стосовно військовополонених насилля над життям та особистістю, зокрема всі види вбивств, завдання каліцтва, жорстоке поводження й тортури [1].

Кожен військовополонений під час його допиту зобов'язаний повідомити тільки свої прізвище, ім'я і звання, дату народження і особистий номер або, за відсутності такого, іншу рівноцінну інформацію (відповідно до наказу Міноборони України від 23.03.2017 № 164 «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України»). Військовополоненому видається посвідчення особи, яке він зобов'язаний пред'явити за будь-якої вимоги. Посвідчення не підлягає конфіскації.

Жодні фізичні або моральні катування чи якийсь інший засіб примусу не можуть застосовуватися до військовополонених для одержання від них відомостей. Військовополоненим, які відмовляться відповідати, не можна погрожувати, ображати їх, переслідувати або обмежувати в правах. Мова, якою проводиться допит військовополонених, повинна бути зрозумілою для них.

3. *Право на повагу до особи й честі.* Відповідно до ст. 14 Конвенції, військовополонені за всіх обставин мають право на повагу до їхньої особи й честі. Із жінками необхідно поводитися з усією повагою, зумовленою їхньою статтю, й у всіх випадках з ними необхідно поводитися так само прихильно, як і з чоловіками. Військовополонені повністю зберігають свою цивільну правоздатність, яку вони мали на момент узяття в полон. Держава, що тримає в полоні, не може обмежувати здійснення прав, які забезпечує така правоздатність, за винятком того, наскільки такого обмеження вимагають умови полону [1].

4. *Право на безоплатне утримання, а також на безоплатну медичну допомогу,* якої вимагає їхній стан здоров'я. Держава, що тримає в полоні, зобов'язана забезпечувати безоплатне утримання військовополонених, а також надавати їм безоплатну медичну допомогу, якої вимагає їхній стан здоров'я. (ст. 15 Конвенції).

5. *Право власності.* Усі речі і предмети особистого користування, за винятком зброї, коней, військового спорядження та військових документів, залишаються у володінні військовополонених, так само, як металеві каски, протигази і подібні предмети, видані їм для їхнього особистого захисту. У них залишаються також речі і предмети, що необхідні для їхнього одягу і харчування, навіть у тому випадку, якщо ці речі і предмети належать до офіційного військового спорядження. Знаки державної

належності, знаки відмінності і предмети, що мають переважно суб'єктивну цінність, не можуть бути конфісковані у військовополоненого.

Грошові суми, що є у військовополонених, можуть бути відібрані у них тільки за розпорядженням офіцера і тільки після того, як у спеціальному реєстрі будуть зазначені розміри цих сум і дані про їхніх власників, та останнім буде видана розписка, на якій будуть розбірливо написані ім'я, звання і військова частина особи, що видала цю розписку [3].

6. Право на гідні умови життя, належне харчування та житло, медичне забезпечення.

Інтерновані військовополонені можуть бути розміщені тільки у приміщеннях, що перебувають на суші і надають повні гарантії щодо гігієни і збереження здоров'я. Удень табори для військовополонених, коли це уможлиблюють умови військового характеру, мають бути позначені літерами «PW» або «PG», розташованими так, щоб їх чітко було видно з повітря [4].

Приміщення, призначені військовополоненим для індивідуального або колективного користування, повинні бути повністю захищені від вологості, мати достатнє опалення й освітлення, особливо у проміжок часу між настанням темряви і годиною увімкненого світла. Повинні бути передбачені усі протипожежні заходи. У тих таборах, де поряд із чоловіками перебувають військовополонені жінки, для них повинні бути забезпечені окремі приміщення для сну.

Основний добовий раціон харчування має бути достатнім за кількістю, якістю і розмаїтістю для того, щоб підтримувати задовільний стан здоров'я військовополонених і не допускати втрати ваги або хвороб, що спричиняється недостатністю харчування. Військовополоненим повинна доставлятися питна вода у достатній кількості. Паління тютюну повинно бути дозволене. Одяг, білизна і взуття видають військовополоненим у достатній кількості, з врахуванням кліматичних умов місцевості, у якій перебувають військовополонені. Регулярна заміна і ремонт цих предметів забезпечуються державою, яка їх утримує [4].

Держава, що утримує військовополонених, зобов'язана дотримуватись усіх заходів гігієни, необхідних для забезпечення чистоти і сприятливого для здоров'я стану таборів та для запобігання виникненню епідемій. В усіх таборах, де є жінки-військовополонені, повинні надаватися окремі санітарні умови.

Кожен табір повинен мати відповідний лазарет. У разі потреби улаштовуються ізолятори для заразних і душевнохворих. Військовополонені, що страждають на важку недугу, або стан здоров'я яких вимагає спеціального лікування, хірургічного втручання і госпіталізації, повинні бути прийняті у будь-яку прийнятну військову або цивільну медичну установу, навіть якщо їхня репатріація очікується у близькому майбутньому. Особливі умови створюються для догляду за інвалідами, зокрема незрячими [4].

Медичні огляди військовополонених проводяться не рідше одного разу на місяць. Під час них треба перевіряти і зазначати вагу кожного військовополоненого. Метою оглядів є перевірка загального стану здоров'я, харчування і чистоти військовополонених, а також виявлення заразних хвороб (особливо туберкульозу, малярії і венеричних хвороб).

7. Право на сповідання релігії.

Військовополоненим надається повна свобода для виконання обрядів релігії, включаючи відвідування богослужінь, за умови дотримання ними дисциплінарного порядку, введеного військовою владою. Для релігійних служб мають відводитися належні приміщення.

8. Право на належні умови праці та право на відпочинок.

Держава, яка утримує військовополонених, може використовувати працездатних осіб як робочу силу із урахуванням їх віку, статі, звання, а також фізичних здатностей, зокрема для того, щоб підтримувати їх у належному фізичному і моральному стані. Від військовополонених унтерофіцерів можна вимагати тільки здійснення нагляду за військовополоненими. Їх не можна у жодному разі змушувати до роботи [4].

Військовополонені можуть бути притягнені у примусовому порядку тільки до виконання тих робіт, що належать до нижчеперелічених категорій: а) сільське господарство; б) видобувні або обробні галузі промисловості, за винятком металургійної, машинобудівної і хімічної промисловості, а також до громадських робіт і будівництва, що мають військовий характер; в) роботи на транспорті або вантажно-розвантажувальні роботи; г) торговельна діяльність, мистецтво і ремесло; д) роботи з домашнього господарства; ж) комунальні послуги, що не мають військового характеру або призначення.

Тривалість робочого дня військовополонених, включаючи час, необхідний для дороги на роботу і назад, не повинен перевищувати тривалості робочого дня, встановленого для зайнятих на тій самій роботі цивільних працівників цього району. Військовополоненим повинен надаватися відпочинок усередині робочого дня принаймні на одну годину. Крім того, військовополоненим додатково надається безперервний 24-годинний відпочинок один раз на тиждень, переважно в неділю або в день відпочинку, встановлений на їхній батьківщині. Кожному військовополоненому, що проробив рік, надається безперервна восьмиденна відпустка зі збереженням плати. Держава, що утримує військовополонених, повинна їм усім щомісяця виплачувати аванс, що залежить від військового звання.

9. Право на зв'язок з сім'єю, переписку та отримання кореспонденції.

Кожен військовополонений з моменту узяття його у полон або не пізніше як через тиждень після його прибуття у табір, навіть якщо це транзитний табір, повинен одержати можливість надіслати безпосередньо своїй родині, а також Центральному Агентству у справах військовополонених поштову картку, з повідомленням про узяття у полон, про стан свого здоров'я із вказівкою своєї адреси. Військовополоненим повинно бути дозволено як відправляти, так і одержувати листи і поштові картки. Якщо держава, яка утримує полонених, вважає за необхідне обмежити цю кореспонденцію, повинна дозволяти відправлення принаймні двох листів і чотирьох карток на місяць.

Військовополоненим має бути дозволено одержувати поштою індивідуальні або колективні посилки, зокрема, продукти харчування, одяг, медикаменти та інші предмети.

10. Право на справедливий суд.

Якщо у законах, статутах або наказах держави, яка тримає полонених у полоні, оголошуються злочинними дії, вчинені військовополоненими, але ті самі дії не спричиняють покарання, якщо вони зроблені особами, що належать до складу збройних сил держави, яка тримає їх в полоні, то у такому випадку на військовополонених будуть накладені лише дисциплінарні стягнення. Науковці вважають, що основний принцип призначення покарань – принцип поблажливості.

Надзвичайно важливими у поведженні з військовополоненими є принцип здійснення судочинства тільки

судами. Тільки військові суди можуть судити військовополоненого, однак держава, яка тримає людей у полоні, може надати спеціальне право цивільним судам судити цих осіб.

Отже, досліджені нами основні права військовополонених гарантуються на міжнародному та національному рівнях, зобов'язують сторін збройних конфліктів захищати і поважати їх права, і встановлюють найсуворішу відповідальність за їх порушення.

Підсумуємо: нами окреслено основні межі допустимої відповідно до норм міжнародного гуманітарного права поведінки по відношенню до військовополонених, але відкритим залишається питання щодо дотримання угод, поваги до основних прав людини й прав українських військовополонених, які потрапили в полон до країни-агресора.

Список використаних джерел

1. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 р.: ратифіковано із застереженнями Указом ПВР УРСР від 03 липня 1954 р. (у редакції від 08 лютого 2006 р.). База даних «Законодавство України». URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_153.

2. Загоротько І., Короткий Т. Як Україна забезпечує права військовополонених. 29 берез. 2022. URL: <https://zn.ua/LAW/narushaet-li-ukraina-prava-rossijskikh-voennoplennykh.html>

3. Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 23.03.2017 № 164. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text>.

4. Жаровська І. М. Проблеми впровадження міжнародних стандартів у сферу прав військовополонених. 2015. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/may/2585/vnulpurn201581357.pdf>.

5. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів міжнародного характеру (Протокол I): Міжнародний документ від 8 червня 1977 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua:Документ 995.911>.